

PAPER DETAILS

TITLE: Martin Luther'in Yahudiler Hakkındaki Söylemleri Üzerine Bir Değerlendirme

AUTHORS: Hatice Keles

PAGES: 120-155

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3662278>

Martin Luther’in Yahudiler Hakkındaki Söylemleri Üzerine Bir Değerlendirme

Hatice Keleş

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Dinler Tarihi Anabilim Dalı

Assistant Professor, Bayburt University, Faculty of Divinity,
Department of History of Religions

Bayburt, Türkiye

hkeles@bayburt.edu.tr

[orcid.org/0000 0002 6984 0732](https://orcid.org/0000-0002-6984-0732)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15 Ocak / January 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 21 Mart / March 2024

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 22 **Sayfa /Page:** 120-155

Atıf / Cite as: Keleş, Hatice. “Martin Luther’in Yahudiler Hakkındaki Söylemleri Üzerine Bir Değerlendirme [An Evaluation of Martin Luther’s Discourses about Jews]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 22 (June 2024): 120-155.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1420334>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

An Evaluation of Martin Luther's Discourses about Jews

Abstract

The reform that took place in the 16th century was a movement made after Martin Luther claimed that he opposed the authority of the Catholic Church in the Christian world and that regulations should be made regarding the management of the Christian world. The Reformation movement is a historical event that affected not only Christians living in Europe but also all citizens, regardless of religion and race, socially, economically and religiously. Jewish communities, especially those living in Europe, were also affected by the reform process. The Christianization policy that Catholics pursued against the Jews for centuries was not fully successful. Luther also pointed out that Jews have always been an issue on the agenda of the Christian world. Luther's hostile statements and attitudes towards the Jews are a known fact. However, his policy of tolerance towards the Jews in the work he wrote in 1523 led to him being criticized by other reformers and Catholics for supporting the Jews. For centuries Jews were accepted as the murderers of Jesus Christ. In addition, accusations made against Jews such as ritual murders, poisoning, disrespect towards the owner and burning down houses further increased the hostility against them. What needs to be taken into consideration here is the claim that the hostility towards Jews actually originates from the Jews. Namely, the fact that the Jews clearly revealed their hostility towards Christianity in their rabbinic literature increased the negative attitudes and discourses against them. In addition, the fact that prayers based on taking revenge on Christians are made in their rituals, that Christians are cursed, and that these discourses and provocations are written not only in prayers but also in poems and prayer books are the lightest evidence that defines their hostility towards Christians. Luther, on the other hand, stated that Jews should be treated tolerantly in his work written in 1523. With this work, he stated that the papacy and Christians spread lies about them, accused them of shedding Christian blood, and did not treat them like humans. That's why he said that they were not Christians and never would be. He also stated that it was Christians who forced them into usury because they did not allow them to practice ordinary professions. He claimed that these pressures and prohibitions on Jews prevented them from approaching Christianity, and suggested that Christians and Jews could be brought closer to the Bible by ensuring that they had positive social and economic relationships in daily life. On the other hand, his work in 1543, in which he wrote hostile and insulting discourses against the Jews, has a meaning that is exactly the

opposite of his work in 1523. With this work, he states that Jews have been raised since childhood as enemies of Jesus Christ and that they are trying to destroy Christians. He states that he wrote this work to warn all Christians to be alert against these enemies. In these statements, he includes insulting statements against Jews like Jews do not see people other than themselves as humans; that they still carry the mentality of the chosen people and pose a threat to Christians and other humanity. This change in Luther's attitude was shown as his policy to make his reform successful. It is claimed by some historians that his hostile attitude towards them, with insulting expressions, paved the way for violent acts against the Jews. In this study, it is examined what Luther aimed to do with his two important works, *That Jesus Christ was Born a Jew* and *On the Jews and Their Lies*, which express the policy of tolerance he implemented towards the Jews and his anti-Semitism in a way opposite to this policy in the last years of his life, whether or not he achieved his goal, and the criticisms and evaluations made about these two works.

Keywords: History of Religions, Christians, Jews, Reformation, Martin Luther.

Martin Luther'in Yahudiler Hakkındaki Söylemleri Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

16. yüzyılda meydana gelen reform, Martin Luther'in Katolik Kilisesinin Hristiyan dünyasındaki otoritesine karşı çıktığını ve Hristiyan dünyasını yönetim konusunda düzenlemelerin yapılması gerektiğini iddia etmesi üzerine yapılan bir harekettir. Reform hareketi sadece Avrupa'da yaşayan Hristiyanları değil, dini ve ırkı ne olursa olsun bütün vatandaşları sosyal, ekonomik ve dini yönden etkileyen tarihi bir olaydır. Özellikle Avrupa'da yaşayan Yahudi toplulukları da reform sürecinden etkilenen kesim olmuştur. Yüzyıllar boyunca Katoliklerin Yahudiler üzerinde sürdürdüğü Hristiyanlaştırma politikası tam anlamıyla başarılı da olamamıştır. Luther de Yahudilerin her zaman Hristiyan dünyasının gündeminde olan bir konu olduğuna dikkat çekmiştir. Luther'in Yahudiler hakkında düşmanca söylemleri ve tavırları bilinen bir gerçektir. Ancak bununla birlikte 1523 yılında yazdığı eserle Yahudilere karşı hoşgörü politikası sergilemesi, diğer reformcular ve Katolikler tarafından Yahudileri desteklediğine dair eleştirilere maruz kalmasına yol açmıştır. Çünkü Yahudiler, İsa Mesih'in katilleri olarak kabul edilmişlerdir. Ayrıca ritüel cinayetleri, zehirleme, ev sahibine karşı saygısızlık-evleri yakmaları gibi Yahudiler üzerine atılan

suçlamalar, onlara karşı düşmanlığı daha da arttırmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken durum, Yahudiler üzerine yapılan düşmanlığın aslında Yahudilerden kaynaklanmış olduğu iddiasıdır. Şöyle ki Yahudilerin, kendilerine ait olan rabbinik literatürlerinde Hristiyanlığa karşı düşmanlıklarını açıkça ortaya koymaları, onlara karşı olumsuz tavırları ve söylemleri arttırmıştır. Ayrıca ritüellerinde Hristiyanlardan intikam alma temelli duaların yapılması, Hristiyanların lanetlenmesi, bu söylemlerin ve kışkırtmaların sadece dualarda değil, şiirlerde ve dua kitaplarında da yazılı bir halde geçmesi, onların Hristiyan düşmanlığını tanımlayan en hafif kanıtlardır. Luther ise 1523 yılında yazdığı eser ile Yahudilere karşı hoşgörülü davranılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu eser ile papalığın ve Hristiyanların onlar hakkında yalanlar yaydıklarını, onları Hristiyan kanı akıtmakla suçladıklarını ve onlara insan gibi davranmadıklarını belirtmiştir. Bu yüzden de onların Hristiyan olmadıklarını ve asla olmayacaklarını söylemiştir. Ayrıca sıradan meslekleri icra etmelerine izin vermedikleri için onları tefeciliğe zorlayanların da Hristiyanlar olduklarını ifade etmiştir. Yahudiler üzerinde uygulanan bu baskı ve yasaklamaların onların Hristiyanlığa yaklaşmasının önüne geçtiğini öne sürmüş, günlük yaşamda sosyal ve ekonomik yönden Hristiyan ve Yahudilerin pozitif ilişkiler içerisinde olmalarının sağlanması ile onların İncil'e yaklaştırılabileceğini önermiştir. Buna karşılık 1543'te Yahudilere karşı düşmanca ve hakaret dolu söylemlerini kaleme aldığı eseri ise onun 1523'teki eserinin tam zıddını oluşturan bir anlam içermektedir. Bu eseriyle Yahudilerin İsa Mesih düşmanı olarak çocukluktan beri yetiştirildiklerini ve Hristiyanları yok etmeye çalıştıklarını belirtir. Bu eserini de bütün Hristiyanları bu düşmanlara karşı tetikte olmaları adına uyarmak için yazdığını ifade eder. Bu eserinde Yahudilere karşı hakaret dolu ifadeler yer verir. Yahudilerin kendileri dışındaki insanları, insan olarak görmediklerini; seçilmiş halk zihniyetini hala taşıyarak Hristiyanlara ve diğer insanlığa karşı tehdit oluşturduklarını açıklar. Luther'in tavırlarındaki bu değişiklik, onun reformunu başarıya ulaştırmak adına uyguladığı politika olarak gösterilmiştir. Düşmanca tavrını onlara karşı hakaret dolu ifadelerle yapmasının, bazı tarihçiler tarafından Yahudilere yönelik şiddet eylemlerinin artmasına zemin oluşturduğu iddia edilir. Bu çalışmada Luther'in, Yahudiler üzerine uyguladığı hoşgörü politikasını ifade eden *That Jesus Christ was Born a Jew* ve yaşamının son dönemlerinde bu politikanın tam zıttı bir şekilde Yahudi düşmanlığını ifade eden *On the Jews and Their Lies* adındaki iki önemli eseri ile ne amaçladığı, amacına

ulaşıp ulaşmadığı ve bu iki eser hakkında yapılan eleştiriler ve değerlendirmeler üzerine durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Hristiyanlar, Yahudiler, Reform, Martin Luther.

Giriş

Luther ve Yahudiler konusu Reform ve Luther çalışan araştırmacılar için teolojik anlamda gerekli veya kaçınılmaz olarak değerlendirilir. Bu problemli konunun en dikkat çekici noktası, Luther'in Yahudiler hakkında yazmış olduğu eserleridir.¹ Luther'in Yahudiler hakkındaki nefreti bilinen bir gerçektir. Ancak kariyerinin başlarında Katolik Kilisesine karşı duruşunu desteklemek adına Yahudilere yönelik bir sempati duyduğu da iddia edilir.²

Erken modern dönemde, Nazi döneminde ve modern çağdaki anti-Semitik söylemde, Luther'in etkisinin olmadığını iddia etmek imkansızdır. Luther'in Yahudiler hakkındaki olumlu ve olumsuz görüşleri, Yahudiler üzerine sosyal, ekonomik ve dini açıdan kararlar alınmasına sebep olmuştur. Luther'in Yahudilere olan eleştirisi ise Yeni Ahit yazılarında anti-semitik yargılamaları takip etmesinden kaynaklanmıştır.³ Bununla birlikte Eski Ahit geleneğini de Kristolojik anlam çerçevesinde yorumlamış ve Yahudi iddianamesi olarak algılamıştır. Böylece mevcut olan Yahudi düşmanlığı daha da kızışmıştır.⁴ Bu düşmanlık da onların İsa Mesih'in katilleri olarak kabul edilmelerinden kaynaklanmaktadır.⁵ Buna ek olarak Protestanlığın yayılması sürecinde arka planda ritüel cinayetler, zehirlenme, ev sahibine karşı saygısızlık-evleri yakmaları gibi Yahudiler üzerine atılan suçlamalar, ortaçağın son

¹ Thomas Kaufmann, "Luther and the Jews", *Jews, Judaism, and the Reformation in Sixteenth Century Germany*, ed. Dean Philip Bell-Stephen G. Burnett (Leiden, Boston: Brill Press, 2006), 69.

² Martin Luther, *On The Jews and Their Lies, 1543* Mediavel Sorcebook (West Virginia: Liberty Bell Publications, 2004), 1.

³ Thomas Kaufmann, *Luther's Jews* (Oxford: Oxford University Press, 2017), 154-156.

⁴ Kaufmann, "Luther and the Jews", 70.

⁵ Halil Temiztürk, "Osmanlı, İran ve Diyalog Perspektifinden Anabaptistler ve Hristiyan-Müslüman İlişkileri", *Eskişeni* 40 (Mart 2020), 185.

dönemlerinde Yahudi nefretinin Avrupa'da yayılmasına sebep olmuştur.⁶ Burada dikkat edilmesi gereken durum, Yahudiler üzerine yapılan düşmanlığın aslında Yahudilerden kaynaklanmış olduğu iddiasıdır. Şöyle ki Yahudilerin, kendilerine ait olan rabbinik literatürlerinde Hristiyanlığa karşı düşmanlıklarını açıkça ortaya koymaları, onlara karşı olumsuz tavırları ve söylemleri arttırmıştır. Ayrıca ritüellerinde Hristiyanlardan intikam alma temelli duaların yapılması, Hristiyanların lanetlenmesi, bu söylemlerin ve kışkırtmaların sadece dualarda değil, şiirlerde ve dua kitaplarında da yazılı bir halde geçmesi, onların Hristiyan düşmanlığını tanımlayan en hafif kanıtlardır. Bununla birlikte o dönemlerden önce Hristiyanların onlar üzerindeki olumsuz davranışlarını etkileyen sebeplerden biri de onların gelenek ve ritüelleri hakkındaki bilgilerinin çok az olmasına bağlanabilir. Çünkü Hristiyanların onlar hakkındaki bilgileri 16. yüzyıl başlarında oluşmuştur. Hristiyanlar ise en başından beri bu konuda, onların Hristiyan olmaları halinde yaşadıkları sıkıntılardan kurtulacakları inancını taşımışlar ve onlar üzerinde Hristiyanlaştırma çalışmalarına devam etmişlerdir.⁷

Yahudilerin Batı Avrupa'ya göçleriyle birlikte Hristiyanlar, Yahudilere karşı gittikçe artan bir düşmanlık göstermişlerdir. Yahudilerin, "Kan İftirası" denilen, Hristiyan çocuklarını kaçırp Pesah bayramı için kanlarını akıtarak büyü ritüellerinde kullanmak amacıyla öldürdükleri ve ayrıca Hristiyan erkek çocuklarını zorla sünnet ettikleri iddiaları Yahudi düşmanlığını arttırmıştır. Kanıtlanamasa bile, bu tarz olayların vuku bulması, Avrupa'daki Hristiyanların onlardan korkmalarına sebep olmuştur. İngiltere, bu olaylar ve korku sebebiyle 1290-1655 yüzyılları arasında Yahudilerin İngiltere'de yaşamasına izin vermemiştir. 1391'de İspanya'da Yahudiler katledilmiş ve hayatta

⁶ Miriam Bodian, "Jews in a Divided Christendom", *A Companion to the Reformation World*, ed. R. Po-Chia Hsia (Malden: Blackwell Publishing, 2004), 471.

⁷ Yaacov Deutsch, "Von Der Iuden Ceremonien: Representations of Jews in Sixteenth Century Germany", *Jews, Judaism, and the Reformation in Sixteenth Century*, ed. Dean Philip Bell (Eiden Boston: Brill Press, 2006), 337-340.

kalanlar Hristiyanlığa geçmeye zorlanmıştır. Aynı zamanda Avrupa'nın birçok bölgesinde Yahudiler Hristiyan olmaya zorlanmışlardır.⁸

Yahudilerin Hristiyan düşmanlığını bilen Luther; teolojik, tarihsel ve çağdaş bir faktör olarak Yahudilikle meşgul olmuştur. Ölümünden birkaç gün önce de kürsüde Yahudilere karşı Hristiyanlara öğütler vermiştir. Luther'in yorumları İncil yorumlarında, mektuplarda, broşürlerde, vaazlarda, masa konuşmalarında/tartışmalarında ve çok sayıda farklı türde bulunabilir. Luther, Yahudilerle meşgul olmayı Hristiyan olmanın bir gerekliliği ve temel bir gerçeği olarak görmüştür. Aynı şekilde Yahudiler de Luther ile ilgilenmiş ve her fırsatta onu sinirlendirmişlerdir. Çünkü Yahudilere göre Luther'in basit varlığı yüzünden Hristiyan toplumu kendilerine zulmetmiş, topluluklarının dağılmasına ve marjinalleştirilmelerine sebep olmuştur. Bunlar olurken de kendilerini, bu olaylara kutsal tanık rolünü üstlenen kimseler olarak tanıtmışlardır.⁹

Bütün bunların yanında Luther'in Yahudilerle olan meşguliyeti, onun hayatının hiçbir noktasında Yahudilere yönelik sorumluluk şeklinde olmamıştır. Daha çok Hristiyan ilahiyat profesörü kimliğiyle İncil'in müjdesinin gerçekliğini göstermeyi amaçlamıştır. Luther'in amacı, İncil'i savunacak gerçek güç olan Kilise'nin saflığının muhafaza edilmesi ve Mesih'in düşmanlarına karşı yapılan mücadelesi olarak kabul edilmiştir. İsa Mesih'in İncil'in doğruluğunu kabul etmeleri için Yahudilere gönderildiği gerçeğini de inkâr etmemiştir. Buna rağmen Luther, Yahudilerin İncil'in doğruluğunu kabul etmelerine yönelik Protestanların çabalarını ise teşvik etmemiştir. Böylece 1523'te edebi bir şekilde kaleme aldığı Yahudilere yönelik olan teolojik yazıları da Yahudilere karşı uygulanan misyonerlik faaliyetlerinde kullanmak için yazmadığı ileri sürülür.¹⁰

Bu çalışmada Luther'in Yahudiler hakkında yazdığı *That Jesus Christ was Born a Jew* ve *On the Jews and Their Lies* adındaki iki önemli eseri ile ne amaçladığı ve bu iki eser hakkında yapılan eleştiriler, değerlendirmeler ve

⁸ Peggy Saari-Aaron Maurice Saari, *Renaissance and Reformation Primary Sources*, ed. Peggy Saari-Aaron Maurice (Michigan: Thomson Gale Press, 2002), 65.

⁹ Kaufmann, "Luther and the Jews", 70.

¹⁰ Kaufmann, "Luther and the Jews", 75-76.

her iki eseri yazmasıyla birlikte amacına ulaşp ulaşmadığı üzerinde durulmuştur. Ülkemizde Luther hakkında oldukça başarılı çalışmalar mevcuttur; ancak bu çalışmanın konusu, Luther'in Yahudilere bakış açısıyla sınırlı tutulmuştur. Bu konuyla ilgili benzer çalışmalar şöyledir: *Martin Luther'in Yahudiliğe ve Yahudilere Bakışı* adlı yüksek lisans tezinde Luther'in Yahudiler hakkındaki düşüncelerine genel itibariyle değinilmiş ancak spesifik ve eleştirel bir bakış açısına yer verilmemiştir. *Katoliklikten Protestanlığa Luteran Reform ve Heretikler* adlı yüksek lisans tezinde de Luther'in 1543 yılında yazdığı eserine genel bir bakış açısıyla değinilmiştir. Bekir Zakir Çoban'ın *Bir Yahudi Olarak Hz. İsa* isimli makalesi ise İsa Mesih'in aslında Yahudilerin bekledikleri Mesih ile aynı özelliklere sahip olduğunu, Yahudilikten ayrılmadığını ve özellikle siyasi bir karakter taşıdığını belirtmesiyle alana önemli bir katkı sağlamakla birlikte bu çalışmada farklı olarak, Luther'in Yahudiler hakkındaki görüşleri, eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Luther'in Yahudiler hakkındaki söylemlerini iki eseriyle sınırlı tutarak bir değerlendirme yapmak spesifik açıdan alana önemli katkı sağlayacaktır.

1. Luther'in Yahudilere Karşı Hoşgörülü Tavrı

Luther, 1523 yılında kendisini çoktan aforoz etmiş olan bir kiliseyi ıslah etmek isterken aynı zamanda dini iyimserlik/hoşgörü kullanarak seküler otorite kurmayı amaçlamıştır.¹¹ Bu bağlamda başlattığı reformunu destelemek amacıyla dini hoşgörü üzerine yayınlar yaptığı dönem olan 1523 yılında *That Jesus Christ was Born a Jew* adlı bir eser yazmıştır. Çağdaşları arasında bazı kimseler, bu eserin Yahudilerle ilişkileri açısından bir yenilik ve çeşitlilik getireceğini ifade ederken, bazı kimseler de herhangi bir gelişmenin olmayacağını ileri sürmüştür.¹² Başka bir iddia da Luther'in Yahudilerin din değiştirmeyeceğini bilmesine rağmen İsa Mesih'in bir Yahudi olarak doğduğuna dikkat çekmek istemesidir.¹³ Luther ise Yahudilerin din değiştirmemesinin en büyük sebeplerini; Hristiyanların Yahudiler hakkında yaydıkları yalanlara, onları Hristiyan

¹¹ Peter Ole Grell, *Tolerance and Intolerance in the European Reformation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 4.

¹² Kaufmann, "Luther and the Jews", 76-77.

¹³ Owen Chadwick, *The Early Reformation on the Continent* (New York: Clarendon Press, 2001), 400, 403.

kanı dökmekle suçlamalarına ve onlara köpek gibi davranmalarına bağlamıştır. Bu nedenle onları Hristiyanlaştırma çabalarının işe yaramadığını ve ileriki zamanlarda da işe yaramayacağını vurgulamıştır. Diğer bir sebep olarak da ekonomik yönden Hristiyan baskısı yüzünden sıradan meslekleri icra edemediklerini, bunun sonucu olarak Yahudilerin tefeciliğe mecbur kaldıklarını söylemiş ve onları bu kadar zor duruma sokarken onların da Hristiyanlara karşı iyi olmalarının beklenmesinin yanlış olduğunu açıklamıştır. Bu durumda onları sosyal ve ekonomik yönden toplumdan uzaklaştırmaktan ziyade, onlara Hristiyanlar arasında yaşama şansı verilmesini ve onlara karşı nazikçe davranılmasını istemiştir.¹⁴ Sonuçta İsa Mesih'in de aynı soya sahip olmasından dolayı Yahudilerin de Hristiyanlar tarafından desteklenmesi ve hoşgörü ile yaklaşılması gereken kimseler olduğunu ifade etmiştir.

Luther'in Yahudilere karşı olumlu yaklaşımı, Yahudi taraftarı olmakla suçlanmasına sebep olmuştur.¹⁵ Çünkü bu eserinde "Bizim aptallarımız, papalar, piskoposlar, sofistler ve keşişler, kaba eşek kafalılar şimdiye kadar Yahudilere öyle davrandılar ki, iyi bir Hristiyan olmak isteyen biri bile neredeyse Yahudi olmak zorunda kalacaktı. Eğer ben bir Yahudi olsaydım ve Hristiyan inancını yöneten ve öğreten böyle ahmaklar ve mankafalar görseydim, Hristiyan olmaksızın domuz olmayı tercih ederdim."¹⁶ ifadeleri ile Yahudileri dürüstlük ve sağduyu modeli gibi gösterdiğine ve Yahudileri desteklediğine dair eleştirilmiştir. Buna karşılık, Yahudilerin arınmış Hristiyan inancına dönmelerini sağlamak için sevgi ile yaklaşılması gerektiği yönünde onları teşvik ettiğini öne süren reformcular da olmuştur.¹⁷ Luther'in, Yahudilerin Hristiyan olmamalarındaki en önemli nedeni din adamlarına bağlamasıyla, kendi reformunda Hristiyan din adamlarının otoritesine karşı çıkması arasında eşdeğer bir yöntem kullandığı iddia edilebilir. Bu bağlamda Luther,

¹⁴ Martin Luther, "That Jesus Christ was Born a Jew 1523", *Luther's Work, the Christian Society*, volume 45, trans. Walther I. Brandt. ed. Walther I. Brandt (Philadelphia: Muhlenberg Press, 1962), 199-229.

¹⁵ Kaufmann, "Luther and the Jews", 76.

¹⁶ Luther, "That Jesus Christ was Born a Jew 1523", 200.

¹⁷ Bodian, "Jews in a Divided Christendom", 472.

reformunu uygulama noktasında Yahudilerin desteğini almayı umut etmiş olabilir.

Luther'in Yahudileri desteklediğine dair eleştirilere karşı çıkılsa da o dönem yazılan eserlerle Yahudilerin istemeseler de dindar Hristiyan yapılmaya çalışıldığı bir gerçektir. Ancak Papalığın kullandığı kibirli yöntemler ve Ferisik metotların işe yaramayacağı noktasında Luther'in düşüncelerinin doğru olduğu da iddia edilmiştir. Bu noktada Luther, papalığı ve yöntemlerini, "Bir Yahudi vaftiz edilmiş olsaydı bile, papalık ve keşişlere tabi olacaktı ve dolayısıyla bir Hristiyan inancı ve yaşamı olmayacaktı"¹⁸ sözleriyle eleştirmişti. Luther'e göre reformla birlikte artık yüzyıllar boyunca tarihte ilk kez gerçek Hristiyanlık, Yahudilerin önünde yer almış ve İncil'in anlaşılması için ortam hazır hale gelmiştir. Çağdaşlarıyla aynı görüşü paylaşarak Yahudilerin çalışması, iş kurması ve kendileriyle dost olmaları konusunda hoşgörülü davranılması gerektiğini, o güne kadar Yahudilerin Hristiyan inancından uzak kalmasının suçlusunun da papalık olduğunu iddia etmiştir.¹⁹ Bununla birlikte Reformdan daha önce bile Hristiyan din adamları, Yahudilere davranış şekillerinin belirlenmesi açısından, onlar hakkında bilgi edinmek istemiş ancak pek başarılı olamamışlardır. Şöyle ki Yahudi bilginler aracılığıyla İbranice metni yakından tanımanın bir yolu olmamıştır. Ancak vaftiz edilmiş Yahudiler tarafından verilen bilgilerle yetinilmiştir ki onların da eğitimleri yetersiz kalmıştır. En eski Hristiyan İbranilerden biri ise Johannes Reuchlin'dir. Reuchlin Roma'daki hümanist kilise teologları arasında İbranice çalışan bir düşünürdür.²⁰ Ayrıca bir Hümanist olarak Yahudilik ve İncil çalışmalarıyla ve anti Yahudi yazılarıyla reformun öne çıkan isimlerinden biri olmuştur.²¹ Reuchlin, Reformun etkisiyle farklı dinlere hoşgörülü yaklaşılması gerektiğini dolayısıyla Yahudilere de hoşgörülü davranılmasını istemiştir.²²

¹⁸ Luther, "That Jesus Christ was Born a Jew 1523", 198.

¹⁹ Kaufmann, "Luther and the Jews", 78-79.

²⁰ Bodian, "Jews in a Divided Christendom", 477.

²¹ Henning Graf Reventlow, *History of Biblical Interpretation, Renaissance, Reformation, Humanism* (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2010), 32,34.

²² Will Durant, *The Reformation. The Story of Civilization* (Chicago: World Library, 1994), 121.

Luther ile yakın ilişkisinden dolayı bazıları Reuchlin'i Protestanlığın kurucularından biri olarak görmüş ancak o ölene kadar Katolik olarak kalmıştır.²³ Onun Yahudi ve Yunan çalışmaları, bu çalışmalarındaki uzmanlığı ve İbraniceden yaptığı çeviriler ilgi görmüştür. Luther, yazılarında ve fikirlerinde ondan etkilendiği yönünde, kendi çağdaşları tarafından eleştirilmiştir.²⁴ Bunun üzerine Hristiyanlar, vaftiz edilmiş Yahudilere karşı güven problemi yaşamışlardır.²⁵ Bu güven probleminin üstüne Luther, onlar hakkında hoşgörü politikası sergilediği eseriyle yankı yapmıştır. Niceliksel tarih perspektifinden bakıldığı zaman Luther'in 1523'te yayınlamış olduğu *That Jesus Christ was Born a Jew* adlı eseri, 16. yüzyılın Yahudi sorunu ile ilgili en başarılı eser olarak kabul edilmiştir. Tarihi önem taşıdığı söylenen bu eserinde, Yahudilerin Hristiyanlığı reddetmelerindeki motivasyonlarından ve Hristiyanlığa karşı sert tavırlarından bahsetmemesi dikkat çekicidir. Aynı zamanda onların Hristiyan inancına giden yolu bulamamalarındaki sorumluluğu Roma Kilisesine yüklemesi de önemli bir gelişmedir. Luther, stratejisini Eski Ahit'i temel alarak geliştirmiştir. Bu stratejiye göre Nasıralı İsa, Eski Ahit metinlerine göre vaat edilen Mesih olup, Yahudiler onu kabul ettikleri takdirde babalarının, peygamberlerinin ve patriklerinin inancına dönmüş olurlardı. Buna dayanarak, Yahudilerin iş yasaklarının, loncalara üyelik yasağının ve gettoların kaldırılmasını istemiş, günlük yaşamda da Yahudilere karşı şiddet içeren davranışları ve uygulamaları eleştirmiştir. Yahudiler üzerinde uygulanan bu baskı ve yasaklamaların, onların Hristiyanlığa yaklaşmasına engel oluşturduğunu öne sürmüş, günlük yaşamda sosyal ve ekonomik yönden Hristiyan ve Yahudilerin pozitif ilişkiler içerisinde olmalarının sağlanması ile onların İncil'e yaklaştırılabileceğini önermiştir. Her ne kadar bu fikirler 16. yüzyılın başlarında ütöpik olarak görülse de Luther'e göre bireysel olarak, sosyal ve ekonomik yönden Yahudilerle olumlu ilişkiler kurulması halinde,

²³ Chadwick, *The Early Reformation on the Continent*, 28.

²⁴ Alister McGrath, *The Intellectual Origins of the European Reformation* (Malden: Blackwell Publishing, 2004), 127.

²⁵ Heiko Oberman, "The Travail of Tolerance: Containing Chaos in Early Modern Europe", *Tolerance and Intolerance in the European Reformation* ed. Ole Peter Grell, Bob Scribner (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 21-23.

onların Hristiyanlaşma süreçleri de olumlu yönde gelişecektir. Böylece Tanrı'nın sözünün onlar üzerinde etkili olacağı kanısında bulunmuştur.²⁶ Çünkü Luther'in, İsa'nın da bir Yahudi olduğunu ifade etmesi, Yahudilerin durumuna sempati duyduğunu gösterir. Luther'in bu tutumuyla onları kendi davasına kazanmak için hoşgörülü bir tavır takınarak sahte umutlar verdiği de ona karşı yapılan eleştiriler arasındadır. Yani burada Luther'in amacının arka planında onları Hristiyanlaştırmaktan ziyade kendi davasının başarısına giden yolda kullanmak olduğu iddia edilir.²⁷ Bu açıdan bakıldığında Luther, Yahudilerin kendi Kutsal Metinlerine olan bağlılıklarına şahit olmuş ve Hristiyanların İncil'e dayanmadan uyguladıkları dinin sadece bir gevezelik haline geldiğini gördüğünde, Yahudilerin Hristiyan olmalarının mümkün olmadığını iddia etmiştir. Çünkü Yahudilerin de kendilerini vaftiz edenlerden ve kendilerine Hristiyanlığı öğretenlerden Mesih hakkında hiçbir şey duymadıklarını kabul ettiklerinden bahseder. Bu bağlamda Luther, eğer Yahudilere İncil'den dikkatlice talimatlar verilirse, birçoğunun gerçekten Hristiyan olacağına ve atalarının, peygamberlerinin ve patriklerinin inancına geri dönmüş olacaklarına umut bağlamıştır. Ancak Yahudilere hoşgörülü bir tavır sergilenmez de onlar aşağılanır, küçümsenir ve onlara kibirli davranılırsa Hristiyanlıktan daha da uzaklaşacaklardır. Bununla da kalmamış, Yahudilerin kendileri gibi Yahudi olmayanlara karşı kardeşçe davranmalarına karşılık, kendilerinin de onlara kardeşçe davranmaları gerektiğini söylemiştir. Kendilerinin onlara karşı kardeşçe davranmamalarının kaynağını da daha kendi aralarında kardeşçe davranışların olmadığı yönündeki eleştirisiyle bağdaştırmıştır.²⁸

Luther'in bu idealistik ütöpik fikirleri, inanç ve sevgiyle hareket eden idealist cemaat portresi çizmiştir. Aynı zamanda Luther'in *That Jesus Christ was Born a Jew* eseri, vaftiz edilmiş bir Yahudi için İncil'i derinlemesine kavramasına yardımcı olacak ifadeler içerir. Hristiyanlığa

²⁶ Luther, "That Jesus Christ was Born a Jew 1523", 200-201; Kaufmann, "Luther and the Jews", 81-82.

²⁷ James Maxwell Anderson, *Daily Life During The Reformation* (Santa Barbara California: Greenwood Press, 2011), 11.

²⁸ Luther, "That Jesus Christ was Born a Jew 1523", 200.

karşı suçlamalarda bulunan Yahudilerin iddiaları da böylece çürütülmüş olacaktır. Yahudilerin Mesih ile olan kan bağından bahsetmesi ise Luther'in onları Hristiyanlaştırmak için kullandığı bir yöntemdir. Bununla birlikte Luther'in Yahudilerle direkt bir teması asla olmamıştır.²⁹ Luther sadece Yahudiler hakkında teolojik ve didaktik temeller ortaya atmış ancak bu teolojik ve didaktik temellerin nasıl, kim tarafından ve ne şekilde oluşturulacağı ve oluşturulsa bile nasıl sürdürüleceği hakkında herhangi bir bilgi ya da tavsiyede bulunmamıştır. Luther, sanki İncil'i Yahudilere bildirmekle görevli bir peygamber gibi davranmış ve bu davranışının etkili olup olmadığına bakmadığı gibi herhangi bir sorumluluk da üstlenmemiştir.

Luther aynı zamanda bu eserinde, İsa Mesih'in Yahudilerin beklediği Prens, Kral, Mesih olduğunu, tarihi ve yıl hesaplamalarıyla kanıtlamaya çalışmıştır. Yani Yahudilerin Kutsal Kitabında geçen yıl ve tarih hesaplarıyla İsa Mesih'in geldiği yıl ve görevini yerine getirdiği üç buçuk yıl hesaplarına göre Yahudilerin beklediği Mesih, İsa Mesih'tir. Burada dikkat çekici diğer bir husus da Luther'in İncil pasajlarını kanıt göstererek, İsa Mesih geldikten sonra Musa'nın yasasının artık geçerli olmadığını ileri sürmesidir. Ayrıca İsa Mesih'in kesileceği, ölüm ve diriliş aracılığıyla bu yaşamdan sonsuz yaşama alınmasından sonra İsa Mesih'i kesenlerin yani onu çarmıha gerenlerin onun halkı olmayacağı ve onun kendine başka halk bulacağına da dikkat çekmiştir. Ek olarak Cebrail'in, İsa Mesih'i çarmıha gerenlerin cezasız kalmayacağını açıkladığını belirtmiştir.³⁰ Bu durumda Luther'in bu ifadeleri, Yahudilere karşı hoşgörü politikası izleme yönteminin başarıya ulaşmama sebeplerinden biri olabilir. Bununla birlikte Mesih'in Yahudilerin soyundan geldiği halde kendilerinin yani Hristiyanların Mesih'in soyundan gelmediğine dikkat çekmiştir. Hatta bu konuda Luther'in delili Pavlus'un ifadeleridir. Pavlus'a göre³¹ Tanrının, Yahudi olmayan uluslar arasında hiçbir ulusa

²⁹ Kaufmann, "Luther and the Jews", 82-83.

³⁰ Luther, "That Jesus Christ was Born a Jew 1523", 221; "...mesholunan kesilip atılacak ve bir şeyi olmayacak ve gelecek hükümdarın kavmi şehri ve makdisi harap edecek..." bk. *Kitabı Mukaddes*; (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Dan. 9:24-27.

³¹ *Kitabı Mukaddes*, Romalılar 9:4-5.

Yahudilere verdiği kadar yüksek bir onur vermemesi, Yahudilerin Mesih'e kendilerinden daha yakın olduğunun göstergesidir.³²

Hristiyanlığa geçmiş olan Yahudilerden bazılarının öğretmen, matbaacı, yazar, editör ve yayıncı olarak reformun yapılmasına katkıda bulundukları yönünde savunmalar söz konusudur. Buna karşılık aslında reform sürecinde onların reforma kayda değer bir katkısının olmadığı da ileri sürülür.³³ Bununla birlikte Luther, bu eseriyle reformdan önce din değiştirerek maddi mal varlığına ve yasal ayrıcalıklara sahip olan Yahudilerin dini açıdan seviyelerinin yükselmesine katkıda bulunmuştur. Aslında Luther, Yahudilerin gerçek Hristiyanlar olduklarını iddia etmiştir. Buna rağmen kendi görüşlerinin doğruluğunu kanıtlamak ve onları Hristiyan olarak kazanmak için vaftiz konusuna başlarda değinmemiştir. Çünkü Luther'e göre Yahudiler kendi zamanlarında vaftiz edilirlse "vaftiz edilmiş dindar Yahudiler" gibi bir Hristiyan'ın himayesi altında kalacak yani tamamen Hristiyanlaştırma hedefine ulaşamayacaktır.³⁴

Luther'in Yahudiler üzerindeki düşüncelerinin ve iddialarının, onun vaftiz olmuş dindar bir Yahudi ile görüşmesinden kaynaklandığı söylenir. "İncil'i duymasalardı tüm yaşamları boyunca Hristiyan pelerini altında yaşayan bir Yahudi olarak kalacaklardı"³⁵ ifadesini bu görüşmeye bağlı olarak söylemiş olabilir. Buna ek olarak Luther'in etrafında Göppingen'den Jacob Gipher dışında Hristiyan olan başka Yahudi yoktur. O vaftiz olduktan sonra Bernhard ismini almıştır. Luther'in söylediği ve yazdığı ifadelerin sadece bu bir tek Yahudi'ye göre yazıldığı iddia edilir. Bernhard, Wittenberg'de İbranice öğretmenliği yapan bir kişi olup 1519 yazında vaftiz olmuş ve 1523 Mart'ında Luther ile karşılaşmıştır. Luther, Wittenberg'den küçük bir grupla Schweinitz yakınlarına gitmiş ve onlar Bernhard'ın oğlunun vaftiz törenine tanık olmuşlardır. Bernhard'ın karısı da reform liderlerinden Karlstadt'ın hizmetçisidir.³⁶

³² Luther, "That Jesus Christ was Born a Jew 1523", 201.

³³ Anderson, *Daily Life During The Reformation*, 11.

³⁴ Kaufmann, "Luther and the Jews", 84.

³⁵ Luther, "That Jesus Christ was Born a Jew 1523", 200.

³⁶ Kaufmann, "Luther and the Jews", 85.

Luther'in Yahudilere karşı tavrını yumuşattığı bu dönemde³⁷ Bernhard'ın, Yahudilerin Hristiyan olmasında ve İncil'in yükseltilmesinde Luther'in görüşlerinin etkili olduğunu söylemesi; Luther'in Yahudiler hakkındaki görüşlerini etkileyen kişinin Bernhard olduğuna dair yapılan suçlamalarda diğer bir kanıt olarak kullanılmıştır. Ayrıca Luther bu fikirleriyle Yahudi taraftarı olmakla suçlanmıştır. Luther ise Eski Ahit'te Mesih'in vaatlerinin yer aldığını söylemiştir.³⁸ Burada Luther, Mesih'in İbrahim'in soyundan geldiğini, Eski Ahit pasajlarına göre kanıtlamaya çalışmıştır. Buna göre "ve senin günlerin dolup atalarınla uyuyacağın zaman sulbünden çıkacak zürriyetini senden sonra durduracağım ve onun krallığını pekiştireceğim. O benim ismime ev yapacaktır ve krallığının tahtını ebediyen sabit kılacağım. Ben ona baba olacağım ve o bana oğul olacaktır"³⁹ pasajlarının Süleyman için söylenmiş olamayacağını ifade etmiştir. Çünkü Süleyman, Davut'un ölümünden sonra ortaya çıkan bir oğul değildir. Tanrı, Süleyman'dan sonra doğan ve kral olan hiçbir oğul atamamış, ona sonsuz bir krallık vermemiş ya da böyle bir ev inşa ettirmemiştir. Sonuç olarak bu pasajların tamamen Mesih'e atıfta bulunduğunu iddia etmiştir.⁴⁰

Luther'e göre İsa Mesih, Yahudi kanunlarını da miras almıştır. Bu sebeple Eski Ahit, incelenmesi ve itaat edilmesi gereken bir kitaptır. Şöyle ki Eski Ahit, doğal hukuku ifade etmesi bakımından bir kişinin Tanrı'ya, komşusuna ve kendisine borçlu olduğu temel yükümlülükleri tanımlamıştır. Luther için temel yükümlülüklerin en açık ifadesi, Tanrı'nın Sina'da Musa'ya vermiş olduğu On Emir'dir ve O, bu emirlerin iki şekilde anlaşılması gerektiğini öne sürer. Birinci kısım yaratıcı Tanrı'yı onurlandırmak, Tanrı'nın ismine saygı duymak, Şabat'ı yerine getirmek, putperestlik ve küfürden kaçınmak emirleri ile bir insanın uyması gereken temel yükümlülükleri ifade etmektedir. İkinci kısmı da yetkilileri onurlandırmak, öldürmemek, zina etmemek, hırsızlık yapmamak ve sahtekarlık yapmamak veya aç gözlülük etmemek olmak üzere kişinin

³⁷ John Witte, *Law and Protestantism, The Legal Teachings of the Lutheran Reformation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 131.

³⁸ Kaufmann, "Luther and the Jews", 86.

³⁹ *Kitabı Mukaddes*, II. Samuel 7: 12-14.

⁴⁰ Luther, "That Jesus Christ was Born a Jew 1523", 206.

komşusuna saygı duymasını gerektiren temel yükümlülükleri içermektedir. Luther'e göre bu emirler sadece Yahudilere gönderilmiş olan kanunlar değil, dünyanın kuruluşundan itibaren tüm insanlığı ilgilendiren hukukun evrensel ifadesidir. Ona göre, her kim On Emir'i tam olarak bilirse, bütün Kutsal Metinleri mükemmel bir şekilde anlayabilir ve kişi hayatında karşılaştığı her durumda manevi ve zamansal konularda tavsiye bulabilir, yardım alabilir, teselli bulabilir, karar verebilir ve yargılama yetkisine sahip olabilir. Ayrıca Luther'e göre On Emir'de geçen yasalar zaten insanın aklıyla ve hisleriyle kavrayabileceği yasalardır. Ancak günahkâr kişiler, kalplerinde zaten yazılı olan bu yasalara ve Mukaddes Kitap'ta yeniden yazılan bu doğal kanunlara dikkat etmezler. Bu sebeple, bütün Hristiyanlar ve rahipler, Tanrı'nın doğal yasalarını söz ve eyleme dökmelilerdir. Vaizler de vaazlarında bu doğal yasalardan bahsetmelilerdir.⁴¹

Reformist ve Lutheran Teolojist Justus Jonas, Luther'in *That Jesus Christ was Born a Jew* eserini Latinceye çevirmiş ve kitabına Luther'in Bernhard'a yazdığı mektubu da eklemiştir. Bu mektubun, Bernhard'ın din değiştirmesinin sadece dışsal vaftiz değil, her şeyden önce ruhsal bir yeniden doğuş olan Yahudilikten Protestanlığa geçişin başarılı bir örneği olduğunu belirtmiştir. Onun din değiştirmesi, papalık kilisesinin Yahudi misyonunun ne kadar başarısız olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda onun Wittenberg'den çıkmasının inandırıcılık ve etkinlik bakımından evanjelik harekete belirli bir ölçü verdiğini belirtmiştir. Bu gelişmeler birçok Yahudi'nin Hristiyan inancına giden yolu bulacağı umudunu haklı çıkarıyor gibi görünmüştür. 1520 yılının başlarında Hristiyan halkına açık bir şekilde yapılan tartışmalarda ve Roma'nın düşmanlarına karşı yapılan münakaşalarda, Yahudilerin din değiştirme meselesi önemli tartışma konusu olmuştu. Luther'e göre Yahudilerin din değiştirmesi konusundaki çatışma, Yahudilerin Hristiyanlaştırılmasındaki başarısızlığı açıkça ortaya koyan bir durumdur. Bu durum Roma Kilisesi'ndeki Mesih'in düşmanlarıyla da bağlantılıdır. Reformun erken dönemlerinde yayınlanan broşürlerde Yahudilerin din değiştirmesi hakkındaki ilanlar, reform taraftarlarını da ümitlendirmiş ve bu da

⁴¹ Witte, *Law and Protestantism*, 84, 113-114.

Luther'in Yahudi sorunundaki konumunda köklü bir değişiklik yapmasına dolaylı olarak katkıda bulunmuştur.⁴²

Luther böylece eserinde, İsa Mesih'in Yahuda saltanatına gelmiş olan son kral olduğunu, ondan sonra da herhangi bir kralın gelmeyeceğini vurgular. Ona göre Davut'un krallığı geçici bir krallık iken Mesihinki Yahudi toplumuna gelen ve sonsuza kadar devam edecek olan bir krallıktır. Elbette bu krallık ruhani bir krallıktır. Çünkü Mesih ölümsüz varlığıyla sonsuz krallığa sahiptir. Mesih, Yahuda soyundan olup, geçici olarak ölmüş ve bu yaşamdan ayrılmış, sonra ebedi bir kral olduğunu kanıtlamak amacıyla ölümden dirilmiştir. Tekrar dirilişinin ardındaki diğer sebep de hüküm sürebilmesi içindir. Yani ölü birisinin hüküm sürmesi mümkün olmadığı için hayatta olması gerekir. Ayrıca Davut ve İbrahim'in doğal kanı olduğunu vaat eden Kutsal Metin'i yerine getirmesi için de bu ölümlü yaşamdan geçmesi ve ölmesi gerekirdi.⁴³

Luther'in bu eserinin aslında kabul görme gibi bir şansının olmadığı da aşıkardır diyebiliriz. Bu eserinde Yahudileri Hristiyanlaştırmak ve kendi tarafına çekmek için özellikle Katoliklere karşı ağır hakaretlere ve Yahudilere de övgü dolu sözlere yer vermiştir. Ancak Luther'in bu çabalarıyla bir Yahudi'yi bile Hristiyanlaştırmada başarısız olduğu açıktır. Tek bir Yahudi'nin Hristiyan olmamasının yanı sıra Yahudileri Hristiyanlara karşı daha sert ve düşman hale getirdiği de iddialar arasındadır. Luther'in bu eserinde Katolik Hristiyanlarını kötülemesinin, Yahudilerin Hristiyan inancına karşı zaten kör olan gözlerine ek olarak kalplerinin de onlara karşı katılmasına sebep olduğu ileri sürülür.⁴⁴ Luther'e göre Yahudiler çok uzun zamandır yoldan çıkmışlar ve İsa Mesih'in Tanrı olamayacağına inanmaya çok güçlü bir şekilde aşılانmışlardır. Bu sebeple Luther, onlara bir şekilde yaklaşılmasını ve İncil'den talimatlar verilmesini tavsiye etmiştir. Böylece Yahudilerin kendilerine katılım sağlayacağını söylemiştir. Bunun aksine onlara zor kullanarak, iftira atarak, Hristiyan kanı ile ellerini kirletmekle suçlayarak, onlarla iş/ticaret yapmayıp tefeciliğe zorlayarak ve daha bir sürü

⁴² Kauffmann, "Luther and the Jews", 87-88.

⁴³ Luther, "That Jesus Christ was Born a Jew 1523", 217-219.

⁴⁴ Elizabeth Vandiver, vd., *Luther's Lives* (Manchester New York: Manchester University Press, 2002), 134.

ithamlarla suçlayarak uzaklaştırmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Yahudilerle ilişkilerinin düzelmesini istiyorlarsa onlarla olan ilişkilerinde Papalık yasasının değil, Hristiyan sevgisi yasasının rehber alınmasını istemiştir. Hristiyanların arasına girebilmelerini sağlamak için de onların içtenlikle kabul edilmeleri, Hristiyan yaşamına tanık olmalarının sağlanması ve Hristiyan öğretilerini öğrenmeye izin verilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁵

İddialarıyla Luther, Yahudi dostu olmakla suçlanmıştır. Halbuki Luther diğer reformcular gibi Yahudilerle irtibata geçip onlarla ilişki içerisinde olan biri olmamıştır. Yaşamı boyunca birkaç Yahudi'nin kişisel olarak onunla irtibata geçmesinden başka, Yahudilerle herhangi bir teması olmadığı gibi Yahudilerin eskiden yaşadığı kentsel merkezlerin kalıntısı olan bölgelerden bile uzakta, kendi küçük dünyasında yaşamıştır. Luther ile birkaç Yahudi'nin kişisel olarak irtibata geçmesi, Luther'in Yahudiler hakkındaki olumsuz tutumlarının daha da kötü bir hal almasına sebep olmuştur. Aslında Luther, Yahudilere karşı kişisel önyargı içerisinde değildi. Onun karşı çıktığı durumlar; teolojik açıdan uygun görmediği inançlar, Hristiyan geleneğine karşı çıkılması, reformunu uygulama noktasında dini-politik kaygılar sayılabilir. Ancak Luther'in Yahudilere karşı kökleşmiş kızgınlıklarının da mevcut olduğu göz ardı edilemez.⁴⁶

Hristiyanlar da bu dönemde Yahudiler hakkında ikiye bölünmüştür. Yahudiler tarafında ise reform, Hristiyan aleminin bölünmesine yol açtığı için memnuniyetle karşılanmıştır. Bununla birlikte Luther de İncil'in yorumlanması ve papalığın isteklerinin reddedilmesi amacıyla Yahudilere başvurmakla suçlanmıştır. Bu eseriyle Luther, Yahudilerin artık Mesih'i reddetmeleri için herhangi bir sebebin kalmadığını düşündüğü ve Yahudilerin gönüllü ve toplu olarak Hristiyanlığa geçeceği konusunda emin bir davranış sergilediği ancak bu davranışın mantık dışı ve hayalden öte bir şey olmadığı yönünde eleştiri almıştır.⁴⁷

⁴⁵ Luther, "That Jesus Christ was Born a Jew 1523", 229.

⁴⁶ Kaufmann, "Luther and the Jews", 74.

⁴⁷ Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, çev. Filiz Orman (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2008), 305.

1537'de Yahudiler üzerine pazarlıkların ve müzakerelerin devam ettiği süreçte, broşür savaşlarının⁴⁸ ağır atmosferi içerisinde Yahudilerin akıbeti, Luther'e ait olan Saksonya bölgesinden sürülmeleriyle sonuçlanmıştır. Onların sürülme sebeplerini ortaya çıkaran koşulların neler olduğu belirsiz olsa da Luther'den bu konuda onların adına görüşmede bulunması istenmiş ancak Luther bu teklifi reddetmiştir.⁴⁹

2. Luther'in Yahudilere Karşı Düşmanca Tavrı

Martin Luther, kariyerinin başlarında Katolik Kilisesi'ne karşı Yahudi direnişine sempati duymuş ve Mesih'in de bir Yahudi olduğunu vurgulayarak Yahudilerin Mesih'e daha çok ait olduğunu söylemişti. Luther'in 1523'te yazdığı eserde, Yahudilere karşı hoşgörülü bir politika seyredilmesi gerektiğine dair söylemleri, onun Yahudi taraftarı gibi görünmesine sebep olmuştu. Ancak Luther, Yahudilere karşı duyduğu nefreti, 1543 yılında yazmış olduğu *On the Jews and Their Lies* adlı eseriyle de çok net bir şekilde belirtmiştir. Bu eserini yazarken Yahudilere karşı olumsuz tutumunun, yaşlılığın getirdiği bir etki ile değil de tamamen erken dönemlerde ortaya çıktığını ifade eder. Ayrıca Luther'in bu eserinde şiddet içeren kaba bir dil kullanması o dönemler için gayet normal karşılanan bir durumdur. Bununla birlikte kariyeri boyunca şiddet içeren kaba bir dile zaten sahipti. Daha önceleri kan iftirası, ev sahiplerine karşı saygısızlık/evleri yakma ve ritüel cinayetleri konularında, Yahudilerin suçlu olarak gösterilmesini, papalığın zalimce propagandası olarak nitelendirdiği aptalca bir çalışma olarak düşünürken daha sonra bu hikayelerin, hakikatin özünü içerdiğini belirtmiştir.⁵⁰ Dahası Luther, bir Yahudi'nin bir Hristiyan'la yaptığı konuşmada, Yahudi'nin Kutsal Metinlerde geçen İsa Mesih ve annesi Meryem (Meryem'in bir demirci ile zina eden bir fahişe ve İsa'nın da bir fahişenin çocuğu olduğunu söylemesi vb.) hakkında geçen pasajları saptırma ve yanlış yorumlama cüretini gösterdiğine ve böylece inançlarının temelini yıkmaya çalıştığına dair bir risale aldığını belirtir. Ayrıca Yahudilerin çocukluktan itibaren nesillerini

⁴⁸ Reformcuların görüşlerini halka kabul ettirmek için kullandığı yöntem.

⁴⁹ Bodian, "Jews in a Divided Christendom", 473.

⁵⁰ Luther, *On the Jews and Their Lies* 1543, 4-34.

İsa Mesih karşıtı yetiştirdiklerinin altını çizer.⁵¹ Bu sebeple Luther, daha önceki eserinden yıllar sonra, Yahudiler için söylenen kötü söylemlerin doğru olabileceğini göz ardı etmemiş ve bunu gündeme getirmiştir.⁵² Sonuçta reformun başlarında Yahudilere karşı takındığı tavır ve sözlerle, yaşamının son dönemlerinde takındığı tavır ve sözlerin tamamen zıt bir tutum olması ve bu konudaki çabaları, Luther'in Yahudilere karşı olan düşmanca tavrının Hristiyan geleneğindeki Yahudi karşıtlığının ve antisemitizmin birbirine uygun olduğunun göstergesidir.⁵³ Ayrıca Luther'in bu eserinde, Hristiyanlara karşı bir sesleniş ve uyarı söz konusudur. Luther, Yahudilere karşı her zaman tetikte olunması gerektiğini, "kör" diye hitap ettiği Yahudilerin Hristiyanları yanlış yönlendirmelerine izin vermemeleri gerektiğini vurgular. Böyle bir durum ile karşılaşıldığı taktirde, "Körle yatan şaşı kalkar, ikisi de dinden çıkar" sözünü unutmamaları gerektiğini ve özellikle onlardan fazla bir şey öğrenilemeyeceğini, onları dinlemenin sadece zehirli bir basiliskusu⁵⁴ dinlemekle aynı şey olduğunu açıklar.⁵⁵

Yahudilere karşı yazdığı eserlerde Luther, amacının Yahudilerle tartışmak veya onların Kutsal Metinleri nasıl yorumladıklarını veya anladıklarını öğrenmeye çalışmak olmadığını, zaten bunları bildiğini belirtir. Bununla birlikte Yahudilerin Hristiyan olmalarını çok az desteklediğini, sebep olarak da onların asla din değiştirmeyeceğini çünkü onların dünyevileştiğini söylemiştir.⁵⁶ Luther, Yahudi karşıtı olan düşüncelerini bu eserini yazana kadar bir Hristiyan'ın bir Yahudi'den daha kötü bir düşmanı yoktur, şeklinde lanse edilegelmesini dikkate alarak oluşturmuş ve bu eserle halk üzerinde bir etki bırakmıştır. Ayrıca Luther'in çağdaşları da bu eserden etkilenerek kendi kitaplarında bu konuya değinmiştir.⁵⁷

⁵¹ Martin Luther, *On the Jews and Their Lies 1543, Medieval Sorcebook* (West Virginia: Liberty Bell Publication, 2004), 9,35.

⁵² Chadwick, *The Early Reformation on the Continent*, 403.

⁵³ Witte, *Law and Protestantism*, 297.

⁵⁴ Avrupa efsanelerinde geçen binlerce yıl yaşayabilen ejderha veya dev yılan.

⁵⁵ Luther, *On The Jews and Their Lies*, 20-21.

⁵⁶ Luther, *On the Jews and Their Lies 1543*, 2.

⁵⁷ Kaufmann, "Luther and the Jews", 76-77.

Yahudi karşıtlığıyla ortaya çıkan pratik gerilimler, Luther'in 1523'te savunduğu Yahudi politikasından geri çekilmesi ve bu durumun Protestan bölgelerin ve bölgesel devletlerin 1540'lar boyunca uyguladığı Yahudi politikasını etkilemesi, Luther ve Yahudiler problemi üzerine yapılan çalışmaların anahtar noktasını oluşturmuştur.⁵⁸ Luther, ne Yahudiler hakkında ne de onlara karşı yazı yazmaya karar verdiğini ifade ettiği bir dönemde, zavallı ve lanet insanlar olarak tanımladığı Yahudilerin kendilerini yani Hristiyanları bertaraf etmeye çalışmaktan vazgeçmediklerini öğrendiğinden beri *On the Jews and Their Lies* adlı eserini yazdığını söylemiştir. Yine bu eseriyle onların Hristiyan inancını yok etmeyi hedeflediklerini, kendisinin ise onların zehirli faaliyetlerine karşı çıkanlar arasında olduğunu ve bu sebeple Hristiyanların onlara karşı tetikte olması gerektiğini göstermek istediğini belirtmiştir.⁵⁹ Yahudiler hakkındaki düşüncelerini ifade ederken Protestan, Katolik ve Ortodoksların daha önceki davranışlarından bile daha sert davranmış ve hakaret dolu ifadeler seçmiştir. Aslında 16. yüzyılın başlarında Luther'in kullandığı bu kaba dil, alışılmadık bir durum da değildir. Bununla birlikte Luther'in yorumlarının proto-Nazi gibi görüldüğü üzerine eleştiriler de mevcuttur. Bu eleştirilere karşılık Luther'in Yahudiler hakkındaki yorumları, Hristiyan geleneğinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.⁶⁰ Yani 16. yüzyıl Luteranizmi ile 20. yüzyıl Nazizmi arasında bağlantı kurulabilir. Luther'in Yahudiler hakkında düşmanca tavır aldığı yazısından, Hitlerin gettolarda ve ölüm kamplarında Yahudileri korkunç bir şekilde katletmesinin birbirine benzer işler olduğunu ifade eden modern eleştirmenler vardır. Çünkü Luther'den sonra Yahudiler üzerinde gettolaştırma, pogromizasyon,⁶¹ dışlama ve katletme gibi acımasızca zulüm yapılmasının da bunun kanıtı olduğu ifade edilir.⁶²

Luther bu eserinde, Yahudilerin Tanrı'nın gazabı altında yaşamlarını sürdüren bir topluluk olduklarını ifade etmiştir. Luther,

⁵⁸ Kaufmann, "Luther and the Jews", 80.

⁵⁹ Luther, *The Jews and Their Lies*, 8.

⁶⁰ Luther, *The Jews and Their Lies*, 4.

⁶¹ a. Belirli bir etnik veya dini gruba, genellikle Yahudilere karşı zulmetmeyi veya katletmeyi amaçlayan isyan.

⁶² Witte, *Law and Protestantism*, 297.

onların yaşamlarının bu şekilde kötü olmasının sebebini de Tanrı tarafından reddedilmelerine bağlamıştır. Onların Tanrı tarafından reddedilmelerinin sebebini, hakaret ettikleri İsa Mesih'in gerçekliğine ve kudretine paradoksal bir şekilde tanıklık etmelerine rağmen Mesih'i kabul etmemelerinden kaynaklanmakta olduğunu ileri sürer. Bu noktada bin dört yüz yılı aşkın bir süredir, Tanrı'nın onları cezalandırmasından ve sürgünde yaşadıkları korkunç sıkıntılardan herhangi bir ders almayan bir topluluğa ne konuşmasının ne de açıklamalarının herhangi bir yardımı olmayacağını yazar.⁶³ Luther, İsa Mesih'in gerçekliğinin hem kendi Kutsal Kitaplarında hem de Eski Ahitte kanıt olarak ifade edilmesine rağmen onu inkâr etmelerini kabul edememiştir. Sorgulanamaz olarak gördükleri geleneklerine ve özellikle Talmud'a güvenerek İncil metinlerini ve dolayısıyla İsa Mesih'i reddettiklerini söylemiştir. İlahi lütfu reddettikleri, kendi soyağacı temelli olan kibirleri ve sevgisizlikleriyle kendilerini hukukçu gibi tanımladıkları yönünde Luther'den eleştiri almışlardır. Bu sebeple, bir Hristiyan olmanın temeli ne ise Yahudilerin de bunun tam zıttı olan bir topluluk olduklarını iddia etmiştir. Onlara karşı düşmanca tavırları ve onları diğer reformculardan daha yoğun ve uzun bir süreçte ele alması, teolojisi ve mental dünyasına Yahudilerin kök salmış olmasıyla açıklanabilir.⁶⁴ Bu konuda Luther'in Hristiyanlara tavsiyesi de Yahudilerle tartışmaya kalkışmamalarıdır. Ancak onlarla konuşmak zorunda kalırsa ya da konuşmak istenirse onlara 1460 yıldır Kudüs'ün ve tapınaklarının egemenliğinin yok edildiğinin hatırlatılması gerektiğidir. Yani Vespasian ve Titus'un Kudüs'ü yıkıp, Yahudileri şehirden kovmasının üzerinden tam 1468 yıl, yani bin beş yüz yıl geçmiştir. Bu durumla ilgili Yahudilerin kendi aralarında tartışmaya bırakılmasını söylemiştir.⁶⁵

Luther'in değindiği diğer bir husus da Tanrı'nın Yahudi halkını artık kendi halkı olarak görmediğidir. Tanrı'nın onlar üzerindeki bu acımasız gazabı, onların kesinlikle yanıldıklarının ve yoldan çıktıklarının bir kanıtıdır ki Luther'e göre bunu bir çocuk bile anlayabilir. Ancak Yahudiler anlamamıştır. Çünkü Tanrının, bu kadar uzun bir süre ve bu

⁶³ Luther, *The Jews and Their Lies*, 9.

⁶⁴ Kaufmann, "Luther and the Jews", 72.

⁶⁵ Luther, *The Jews and Their Lies*, 10.

kadar acımasız bir şekilde halkını cezalandıracak, buna ek olarak sessiz kalacak, onları ne sözle ne de eylemle teselli edecek kadar gaddar olduğu düşünülemez. Bu ifadesinin de Hoşea 1:9 pasajıyla uyumlu olduğunu söyler: “Onun adını halkım değil diye an, çünkü sen benim halkım değilsin, ben de senin Tanrın değilim.” Luther bu pasajı, Yahudilerin kaderinin korkunç bir kader olduğu; şeklinde yorumlar. Yahudilerin bu kadar şey yaşadktan sonra hala doğru yolu bulmamalarını, onların akılsızlığına ve anlayış eksikliğine bağlar. Eğer Yahudilerde akıl olsa idi Tanrı’ya mahzun bir şekilde içten af ile yalvaracaklarını belirtir. Ayrıca Tanrı’nın bu halka karşı korkunç gazabının olduğunu düşünmenin de hoşuna gitmediğini ekler. Tanrı’nın Hristiyan olmayanlar üzerindeki gazabını düşünerek kendisinin de korktuğunu belirtirken Yahudilerin bunu anlamamasına şaşırır. Ayrıca Yahudilerin İsa Mesih’e nasıl bakarlarsa baksınlar artık bir öneminin olmadığını Luka 21:20 pasajıyla açıklar: “Ama Yeruslaim’in ordularla kuşatıldığını gördüğünüzde, bilin ki ıssızlığı yaklaştı... çünkü bunlar öç günleridir. Yeryüzünde büyük sıkıntı, bu halkın üzerine gazap olacak.” Kısacası Luther, Hristiyanların Yahudilerle münakaşaya ya da onları Hristiyanlaştırmaya artık çabalamamaları gerektiğini, çünkü onlarda hiçbir umudun olmadığını vurgular.⁶⁶

Luther, Yahudilerin kendilerini diğer insanlardan üstün görmeleri hakkında da birtakım eleştirilere yer verir. Bu eleştirilerinde hakaret içeren ifadelerle Yahudilerin kendilerini Tanrı’dan bile üstün gören kibirlerini, şeytani bir kibir olarak tanımlar. Yahudilerin söyledikleri gibi, “Babaları İbrahim, İshak, Yakub kadar kutsal olsalardı, Yahudi olmayanlara karşı saygılı ve merhametli kimseler olurlardı”, şeklinde bir eleştiride bulunur.⁶⁷ Yahudilerin övündükleri ve kendileriyle ölçsüz bir şekilde gurur duydukları tek bir şey vardır, o da yeryüzünde önde gelen insanlardan İbrahim, İshak, Rebeka, Yakup ve on iki ataerkilden dolayısıyla İsrail halkından gelmiş olmalarıdır. Romalılar 9:5 pasajında geçtiği üzere Pavlus da bu durumu kabul etmiştir. Bu pasaja göre, “Atalar onlara aittir ve Mesih onların soyundandır.” Mesih’in kendisi de Yuhanna 4:22 pasajında geçtiği üzere “Kurtuluş Yahudilerdedir” demiştir. Bu

⁶⁶ Luther The Jews and Their Lies, 10-11.

⁶⁷ Luther, The Jews and Their Lies, 12.

sebeple onlar yeryüzündeki en asil ve tek halk olmakla övünürler. Ancak Luther, Kutsal Metinlerde bu şekilde övülmelerine rağmen onların kendilerine karşı olan tutumlarını ve davranışlarını ağır bir şekilde eleştirir. Yahudilerin Goyimleri (Yahudi olmayanlar) insan bile görmedikleri noktasında karşı saldırıya geçer. Aslında Yahudilerin, Hristiyanların zavallı solucanlar olarak bile görülmeyle hak etmediklerine inandıklarını vurgular. Çünkü onlara göre Yahudi olmayanlar, bu soylu kandan ve doğumdan gelmedikleri için kendilerinde sınırı ve sonu olmayan bu kibri ve övünmeyi hak olarak görürler. Bu noktada Luther, havralarında, dualarında, şarkılarında, doktrinlerinde ve tüm yaşantılarında Tanrı'ya itaat etmelerine ve soylu kandan gelmelerine rağmen, Tanrı'nın onlara nasıl acı çektiğine dair ironi yapar. Hatta buna ek olarak onların deliliklerinde, çılgınlıklarında ve aptallıklarında zirve yaptıklarını, şükürlerindeki ifadelerinden yola çıkarak kanıtlamaya çalışır. Şöyle ki Yahudiler hayvan olarak değil, insan olarak yaratıldıkları için; Goyim değil, İsraili oldukları için ve kadın olarak değil erkek olarak yaratıldıkları için övünür ve Tanrı'ya dua ederler. Luther, böyle bir saçmalığı İsrail'den değil Goyimlerden öğrendiklerini söyler. Yani Yunanlı Platon, her gün Tanrı'ya böyle övgüler ve şükranlar sunmuştur. Yunanlı Platon da her gün hayvan değil insan olduğu için; dişi değil erkek olduğu için, barbar olmadığı için Tanrı'ya övgülerini sunmuştur. Benzer bir şekilde İtalyanlar da kendilerini tek insan olarak görürler ve dünyadaki diğer tüm insanların insan olmadıklarını sadece ördek ya da fare olduklarını hayal ettiklerini ifade eder. Luther'e göre böyle bir kibir ve küfrün Tanrı'ya şükür ve övgü olarak sunulması akıl almazdır. Bu bakımdan Luther, eskiden beri onlara gelen peygamberlere karşı davranışlarında da bu denli ruhtan imandan yoksun bir şekilde kibirli olmalarını eleştirmiştir. Eski Ahit'te geçtiği üzere bu kibirleri yüzünden birçok savaş kaybetmişlerdir. Ancak bütün bunlarla birlikte Luther, onların küstahlıkları ve kibirleri yüzünden katledilmelerine ve zulüm görmelerine rağmen hala akıllanmadıklarını ve ders almadıklarını tekrar tekrar vurgular. Hatta bu konuda Vaftizci Yahya'nın, "Kendinize babamız İbrahim'dir demeyin, çünkü size söylüyorum, Tanrı bu taşlardan İbrahim'e çocuk yetiştirebilir" (Matta 3:9) şeklindeki ifadesini de onların kibirlerine vurgu yaparak örnek verir. Yine Matta 3:7 pasajını örnek vererek onları İbrahim'in çocukları olarak değil, engerek sürüsü olarak

adlandırmıştır. Ayrıca Yuhanna 3:39 pasajıyla da “onlar gerçekten İbrahim’in soyu olsalardı onun yaptığını yaparlardı”, şeklinde yorumlamıştır. Bu örneklerle Luther, onların İbrahim’in değil şeytanın çocukları olduklarını duymanın katlanılamayacak derece aşağılayıcı olduğunu vurgular. Bu övünme ve üstünlük iddialarından vazgeçmeleri durumunda, yüzyıllardır kurulu olan tüm inanç ve yaşam sistemlerinin yıkılması ve değişmesi anlamına geldiğini bildiklerini, bu sebeple de soylu kandan geldiklerine dair kibir ve övünmelerinden asla vazgeçmeyeceklerini belirtir.⁶⁸ Yani Luther’e göre Hristiyanlığın işaretleri olan sevgi, inanç, İlahi Söz ve Mesih’e bağlılığın anlaşıldığı ölçülerdir ve bu ölçüler bir Hristiyan’ın Hristiyan olmasındaki anlamı kapsar ve Yahudiler bu anlamın tam zıddında bulunan bir topluluktur.⁶⁹ Aynı şekilde Yahudilerin, Tanrı’nın kendilerinin hizmetinde olması gerektiğini düşünmelerinin ve bu noktada İbrahimî asil soya sahip olmalarından dolayı hak ettikleri üstünlüğü vermesi gerektiği yönünde dua etmelerinin şeytanî ve kibirli olduğunu söyler. Sanki onların kendilerini Tanrı’nın hizmetkarı değil de Tanrı’nın kendilerinin hizmetkarı gibi görmelerini kınayıcı bir şekilde vurgular. Luther’e göre bu ifadelerde, Tanrı aptalmış gibi lanse edilir.⁷⁰

Luther’in zihninde Yahudiler, Hristiyanlara karşı ana muhalefeti temsil eden kimselerdir. Luther Yahudilerin bu muhalefeti papalıkla, şeytanla ve baskı altındaki Hristiyan aleminin küçük kalıntısını yok etmek için defalarca saldıran Türkler ile aynı şiddette tehditkar düşmanlar olarak tanımlamıştır.⁷¹ Luther, şeytanın gücünün kişiselleştirilmiş hali olarak gördüğü Yahudilere ve Türklerle karşı mücadele edilmesi gerektiğini, böylece hakikat ve düzenin bu düşmanlar tarafından yok edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁷² Hatta hayatının son yıllarında Mesih’in düşmanları olarak gördüğü Yahudilere karşı acımasız yargılarını daha

⁶⁸ Luther *The Jews and Their Lies*, 13-18.

⁶⁹ Kaufmann, “Luther and the Jews”, 72.

⁷⁰ Luther *The Jews and Their Lies*, 18-19.

⁷¹ Bk. Scott H. Hendrix, “Luther”, *The Cambridge Companion Reformation Theology* ed. David Bagchi, David Steinmetz (New York: Cambridge University Press, 2004), 55.

⁷² Berndt Hamm, *The Reformation of Faith in the Context of Late Medieval Theology and Piety* (Leiden, Boston: Brill Press, 2004), 5.

fazla arttırmıştır. İncil'deki yazıların Yahudi karşıtlığını ileri sürdüğü iddiasıyla Yahudileri tekrar tekrar ele alınması gereken daimî düşmanlar olarak görmüştür.⁷³ Çünkü onların Mesih'e, Tanrı'ya ve Hristiyanlara lanetle küfrettiklerini ancak kendi Tanrı'larını onurlandırdıklarını söyler. Eğer Tanrı, Luther'e Yahudilerin arzuladığından ve umduğundan daha farklı bir Mesih göndermek istemezse, bir insan olmaktansa domuz olmayı tercih edeceğini vurgular. Bu şekilde ifade etmesinin sebebi de Yahudilerin istedikleri Mesih'in gönderilmesi durumunda, Hristiyanları katledeceklerini, dünyayı kendi aralarında paylaşacaklarını ve onların zengin lordlar haline gelip krallar gibi yaşayıp öleceklerini ve daha sonraki nesillerinin de aynı şekilde davranıp krallar gibi yaşayıp öleceklerini açıklar. Ancak onların sadece dünyevi krallar olabileceğini de ekler. Luther'e göre gelecek olan Mesih, insanoğluna faydalı biri olmalıdır.⁷⁴ Bununla birlikte Katoliklerin Protestanlara ve Protestanların da papistlere karşı savaşı devam ederken, her ikisinin de Yahudilere karşı olan savaşlarını arka plana itmiştir. Bu sebeple Yahudilerle olan tartışmaların genellikle ikinci planda kalmış olduğu yani reformdan sonra geldiği de gözden kaçmamalıdır.⁷⁵ Her ne kadar Yahudi karşıtı söylemlerde bulunsun da onun ilk hedefi kendi reformunu gerçekleştirmek olduğundan reform sürecinde Yahudileri ikinci plana itmiştir. Onlarla herhangi bir görüşme veya tartışma için ayrı masaya oturmamış ancak onlar hakkındaki düşüncelerinde sessiz kalmayarak bu konuda eserlerini kaleme almıştır. Bununla birlikte onların Hristiyan alemi için ihmal edilemeyecek kadar tehlikeli düşmanlar olduğunu da ileri sürmüştür.

Hristiyanların Yahudilere olan kızgınlıkları ve düşmanlıklarının sebebi, Yahudileri Hristiyanlaştırma politikalarının işe yaramaması ve bu yüzden büyük hayal kırıklığı oluşturmaları olarak gösterilir, hatta Luther'in onlara karşı tavırlarının zamanla daha da sertleşmesi buna bağlanır.⁷⁶ Bu

⁷³ Hendrix, "Luther", 55.

⁷⁴ Luther, *On The Jews and Their Lies*, 58-59.

⁷⁵ Petra Schöner, "Visual Representations of Jews and Judaism", *Jews, Judaism, and The Reformation in Sixteenth Century Germany*, 26, ed. Dean Philip Bell-Stephen G. Burnett (Leiden, Boston: Brill Press, 2006), 384.

⁷⁶ Heikki Raisanen, "A Controversial Jew and His Conflicting Convictions", *Redefining First Century Jewish and Christian Identities*, ed. Fabian E. Udoh (Notre Dame Indiana: University of Notre Dame Press, 2008), 322.

sebeple Luther, zaman zaman Hristiyanlığın bu konudaki sorumluluklarını hatırlatma gereği duyduğunu belirtir. Luther bununla da kalmamış, kıyamet zamanında Mesih'in düşmanlarını güçlendirenlere karşı Hristiyanların önemli bir şekilde sorumlu ve suçlu olduklarını vurgulamıştır. Hristiyanların antitez olarak üzerinde durdukları Yahudiler, inançsızlığın ve günahkarlığın birer yansıması olarak görülmüştür. Bu sebeple Yahudiler, Luther için önemli bir teolojik konu olarak yer almış, onlar hakkında edebi eserleri ve konuşmalarıyla kamuoyunu etkilemiştir. İsa Mesih'in bir Yahudi olarak dünyaya gelmiş olduğunu dikkate alan Luther, diğerlerinin Yahudilerle nasıl iletişim kurabileceği konusunu da düşünmüştür. Ancak vardığı sonuç, Yahudilerin hayatlarının hiçbir noktasında sohbet edilebilecek kişiler olmayışdır. Bu sebeple Luther ile Yahudiler arasında ne onların teolojik yargıları hakkında ne de Hristiyan ilahiyatçılarıyla olan konuşmalarında etkili olabilecek konuşmaları mevcuttur. Ayrıca onlarla görüştüğü iddialarına rağmen Luther'in Yahudilerle irtibata geçip onlardan bir şeyler öğrendiğine dair herhangi bir kanıt da yoktur. Ancak onun çağdaşları olan Hristiyan İbrancılar Capito, Pelican, Osiander, Münster, Hatzer ve Denck Yahudilerle irtibata geçip onlardan bir şeyler öğrenen kimselerdir.⁷⁷

Sonuçta Hristiyanların Yahudilerle olan irtibatları her zaman zayıf kalmıştır. Bu sebeple Yahudilere karşı nasıl davranacaklarını tam olarak belirlemek önemli görülmüştür. Bu amaçla Eski Ahit'i anlamak için çaba sarf etmişlerdir. Ayrıca Almanya'da Eski Ahit dilini bilen uzmanlar mevcut olmuş ve bu konuda çalışmalar sürdürülmüştür. Bununla da kalınmamış, Eski Ahit'i anlama noktasında Yahudilerden yardım istenmiş; ancak Yahudilerin bu konudaki isteksizlikleri durumları zorlaştırmıştır. Yahudiler, İbranice bilgilerini Hristiyanlardan uzak tutmayı tercih etmişlerdir. Bu konuda Yahudiler, İbranice'nin kutsal bir dil olduğunu ve kitaplarının Yahudi olmayanlar tarafından küfre uğramasını istemediklerini öne sürerek yardım etmeyi reddetmişlerdir. Ayrıca İbranice kitaplarında Hristiyanlığa saldırılar içeren içeriklerinin öğrenilmesini de istememişlerdir. Bununla birlikte kendi kitaplarının öğrenilerek kendilerine karşı kullanmasından, kendileri üzerinde çalışılan

⁷⁷ Kaufmann, "Luther and the Jews", 73.

Hristiyanlaştırma misyonunun başarılı olmasından çekinmişlerdir. Hristiyanların İbraniceyi öğrenerek kendi inançlarına saldırı yapmalarından da korkmuşlardır. Bunun üzerine Hristiyanlar da din değiştirenlerden ve İspanyol bilginler gibi yabancı kimselerden yardım almışlardır.⁷⁸

Luther de hayatının son on yılını Genesis kitabı üzerine yaptığı yorumlarla geçirmiş ve hahamların yorumlarıyla kendi fikirlerinin çatışması üzerine yoğunlaşmıştır. Yahudilikle ilgili dini, dışsal ve teolojik tartışmalar, Luther'in hem dışsal hem de içsel nedenlerle hayatının son yıllarına egemen olan bir temayı oluşturur. Mesih'in düşmanlarına karşı yaptığı çalışmalar, *Yahudi Yazıları* adlı eserinde de geçmiştir. Luther'i 1538 ile 1543 yılları arasında Yahudilere karşı tematik olarak benzersiz dört polemik yazı yazmaya iten dış nedenler çeşitlidir ve yalnızca kısmen fark edilebilir. Luther dışsal argümanlara dayanarak Yahudilerin umutsuz insanlar olduklarını, Hristiyan olmadıkları için körlükle boğuştuklarını ve kötü insanlar olduklarını göstererek inandırıcılık kazanmıştır.⁷⁹ Bununla birlikte reformun getirdiği ortam ve Yahudilerin daha öncelerden kalma düşmanlıkları ile 1538 yılı halk arasında duygu patlamasının yaşandığı bir yıl olmuş ve bu zamanda halk, hükümetin bütün Yahudileri sürmesini istemiştir.⁸⁰

Luther'in Yahudiler hakkındaki planı da hahamların ders vermesini yasaklayan, metinlere el konulmasını gerektiren, okullarının ve sinagoglarının yakılmasını öneren, tefecilik uygulamalarını yasaklayan ve servetlerine el konulan, dua kitapları ve Talmudik yazıların toplanmasını isteyen ve ülkelerinden sürülmelerini gerektiren bir programdır. Ancak bu program asla uygulanmamıştır.⁸¹ Bu programın uygulanmamasının sebeplerinden biri, Luther'in meslektaşlarının yani diğer reformcuların bu

⁷⁸ Chadwick, *The Early Reformation on the Continent*, 26-27.

⁷⁹ Kaufmann, "Luther and the Jews", 88-89.

⁸⁰ Chadwick, *The Early Reformation on the Continent*, 402; Berndt Hamm, "Tolerance and Heresy: Martin Bucer's Radical New Definition of Christian Fellowship", *Politics and Reformations: Histories and Reformation*, ed. Christopher Ocker, Michael Printy, Peter Starenco, Peter Wallace (Leiden, Boston: Brill Press, 2007), 283-284.

⁸¹ Bodian, "Jews in a Divided Christendom", 472; Anderson, *Daily Life During The Reformation*, 11.

programını desteklememesi olarak gösterilir.⁸² Diğer önemli sebebi ise bu programın, kendilerine temel koruma sağlayan ve bunun için belirlenen tüzüğe ödeme yaptıkları teamül hukukuna aykırı olmasıdır. Ayrıca prensipte Yahudilerin mülkiyetini koruyan ve dini uygulamalarını engelsiz bir şekilde yapmalarını sağlayan Roma Kilisesi politikasının ihlali anlamına gelmektedir. Yahudilerin temsilcisi olan Rosheim'li Josel'in Yahudileri savunması ise diğer önemli bir sebeptir. Bununla birlikte Luther'in Yahudilere karşı düşmanca tavırlarının Protestan teolojisiyle tutarsız olmadığı da ifade edilir. Buna ek olarak o çağın büyük teolojik yenilikçilerinden olan Erasmus, Reuchlin, Bucer, Müntzer, Calvin ve Zwingli Yahudiler karşısında önemli ölçüde yeni bir teolojik konum üretmemişlerdir. Hepsisi de İncil gerçeğini kabul etmedikleri sebebiyle onları sapkın olarak nitelendirmişlerdir ki bu gerçek de zaten onlara Hristiyan öğretisi yoluyla daha önceden öğretilenmiştir.⁸³ Katoliklerin yüzyıllar boyunca onları Mesih'in katili olmaları sebebiyle heretik ilan ettikleri ve o dönemlerde büyük suç sayılan cadılıkla suçladıkları zaten bilinen gerçeklerdir.⁸⁴

Reformun etkisiyle oluşan evanjelik hareketler de Yahudileri Hristiyanlaştırma noktasında başarısız olmuştur. Bu sonuçla Luther, Hristiyanların düşmanı olduğunu ileri sürdüğü Yahudilere ve rabbinik yazılara karşı sert tavrını sürdürmüştür.⁸⁵ Yahudiler de açık ve net bir şekilde ritüellerinde ve dualarında, bir Gentile (Yahudi olmayan) olarak dünyaya gelmedikleri için şükretmekte ve sadece Tanrı'dan kendilerinin günahlarını bağışlamasını ve onları Yerus alim'e geri götürmesini, tapınağı inşa etmesini ve böylece ataları gibi Yerus alim'de kurban kesmeyi dile getirmişlerdir. Ayrıca dualarında s nnetsizlerden kurtulmayı istedikleri ve sünnetsiz ifadesiyle Hristiyanları kastettikleri aşikârdır.⁸⁶ Yani Hristiyanların onlar hakkındaki hoşgörülü tavrı olsun ya

⁸² Chadwick, *The Early Reformation on the Continent*, 403.

⁸³ Bodian, "Jews in a Divided Christendom", 472; Chadwick, *The Early Reformation on the Continent*, 403.

⁸⁴ Jonathan B. Durrant, *Witchcraft, Gender and Society in Early Modern Germany* (Leiden, Boston: Brill Press, 2007), 22.

⁸⁵ Hendrix, "Luther", 55.

⁸⁶ Schöner, "Visual Representations of Jews and Judaism", 338.

da olmasın, Yahudiler hiçbir zaman Hristiyan olmayı düşünmemişler ve kendi dinlerine sıkıca bağlanmışlardır. Ayrıca bazı Protestan şehir ve bölgelerde Yahudilere karşı hoşgörülü bir yaklaşımın da varlığından söz etmek gerekir. Buna karşılık Yahudilerin Hristiyanları kendi taraflarına çekmeye çalıştığı gerçeğinin de göz ardı edilmemesi önemlidir.⁸⁷ Çünkü Martin Luther, Roma Katolik kilisesinden ayrılıp Saksonya Seçmen'de kendisine bir koruyucu bulduğu zaman, Alman eyaletlerindeki bazı Yahudiler, kendileri için umut verici spekülasyonlarda rol oynamış ancak bu oyunları çoğunlukla süregelen düzeni etkilememiştir.

Yahudiler ağır, ekonomik ve sosyal kısıtlamalar altında yaşamışlar ve aşağılanmış bir azınlık olarak Hristiyanlar tarafından kan iftiralari, şiddet ve sınır dışı edilme ile tehdit altında kalmışlardır. Bazen de bu üç tehdidi art arda yaşamışlardır. Hristiyan otoriteler karşısında Yahudilerin temsilcisi Rosheim'li Josel, Luther'in ortaya çıkmasından önce de Yahudilerin sınır dışı edilmelerine engel olma ve kendilerine atılan iftiralarından arındırma çabalarıyla meşgul olmuştur.

Yahudilere karşı yapılan bu şiddetli düşmanlık aslında 12. ve 13. yüzyıllardan beri devam eden bir durumdur. Yahudilere yapılan düşmanlığın onların kendi hatalarını görmezden gelmelerine ve açıkça Hristiyanlığı tehdit etmelerine bağlanmıştır. Çünkü onlar Hristiyan toplumunu ve onların otoritesini yıkmaya çalışmışlardır. Hristiyanları ansızın yaptıkları saldırılarla yağmalamışlar, Hristiyan çocuklarını kaçırp kanları için öldürmüşlerdir. Onlara karşı ileri sürülen bu suçlamalar sebebiyle Yahudiler, Hristiyanlar tarafından şeytanın müttefiki, tehlikeli bir topluluk, sınır dışı edilmeseler bile kontrol ve baskı altına alınması gereken şeytani varlıklar olarak nitelendirilmişlerdir. Reform liderleri de Yahudiler hakkında kullanılan bu kavramların nüfuz ettiği bir ortamda yaşayan insanlar oldukları için onlara karşı sert tavırları oluşmuştur. Mesela Luther, Talmud'u karalamak için Wittenberg'de bulunan Judensau heykelini dişi domuzun alt kısımlarına/üreme organlarına benzetmiş ve aynı şekilde kendi kiliselerindeki müstehcen taş oymacılığını benimsemelerini de eleştirmiştir. Yani her iki eseri de birbirine benzetmiştir.⁸⁸

⁸⁷ Kaufmann, "Luther and the Jews", 90.

⁸⁸ Bodian, "Jews in a Divided Christendom", 471.

Yahudiler her ne kadar zulme uğrayan kimselermiş gibi gösterilse de onlar hakkındaki genel tanımlama tefeci olduklarıdır. Tefeci kelimesinin karşılığı Yahudilerdir, o da eşittir "günahkarlık" kavramı şeklinde tanımlanmışlardır. Genel görüşe göre, tefecilik ile hırsızlık eşdeğer anlama gelmiş, bu nedenle borç para verilmesi defalarca kınanmıştır. Onlar için sık sık kullanılan diğer bir niteleme de "para çantası" tabiri olup faiz karşılığında borç para vermenin Yahudi ekonomik yaşamında önemli bir faktör haline gelmesidir. Bununla birlikte Luther'in Katolik Kilisesine karşı çıktığı konulardan biri olan ikonolar konusunda da Yahudiler ön plana alınmıştır. Şöyle ki Luther ikonaların kiliselerden kaldırılması gerektiğini öne sürmüştür. Yahudilerin ikonolarla bağlantısı ise ikono üretimi ve ticareti noktasında geniş bir ağı sahip olmalarıdır. Bu sebeple de Luther ile Yahudiler karşı karşıya gelmiştir. Aynı zamanda yüzyıllar boyunca Yahudilerin ritüelleri için cinayet işlemleri, ev sahiplerine hakaret etmeleri ve tefecilik suçlamaları, tek yaprak baskılarda ve broşürlerde yayınlanmıştır. Simon adlı Hristiyan çocuğunun ritüel için Yahudilerce öldürülmesi olayı, 1475 yılında gerçekleşmiş olsa da yüzyıllar boyunca gündeme getirilmiş ve broşürlerle yayınlanarak gündemde kalması sağlanmıştır. Böylelikle antisemitizmin yayılması hız kazanmıştır. Yahudilerin İsa Mesih'in ölümünü talep ettikleri de unutturulmamıştır.⁸⁹ Böylece bu konuda Luther, Yahudilerin gelecek nesillerinin de masum Hristiyan çocuklarına aynı muameleyi yapacaklarına dair çıkarımda bulunmuştur. Çünkü çocukluklarından beri ebeveynlerinden ve hahamlardan, Goyimlere karşı zehirli bir nefret ile yetiştirildiklerinden bahseder.⁹⁰ Yahudilerin Hristiyan çocuklarına yaptığı diğer bir işkence de onları zorla sünnet etmeleridir. Sadece sünnet değil çocukları hadım ettiklerine dair suçlamalar da mevcuttur.⁹¹

Yahudilerin Hristiyan çocuklarını öldürmeleri üzerine şüpheli görünen bazı Yahudiler yakalanarak işkence görmüştür. Ancak bu çocukların öldürülme hikayelerinin reformdan çok önce olduğu ve gerçek olmadığı da iddialar arasındadır.⁹² Fakat bu konuda Luther, onları açık bir

⁸⁹ Schöner, "Visual Representations of Jews and Judaism", 369-375.

⁹⁰ Luther, On The Jews and Their Lies, 28.

⁹¹ Schöner, "Visual Representations of Jews and Judaism", 375.

⁹² Durant, *The Reformation*, 69.

dille suçlu görmektedir. Onların başkalarını gözetlemek, tefecilik yapmak, kuyuları zehirlemek, insanları kandırmak, çocukları kaçırmak ve her türlü sahtekarlığı ve zararı yapmak için bütün ülkelere dağıldıklarını açıkça yazar. Özellikle zalim olarak nitelendirdiği Yahudilerde cerrah ve doktor mesleklerinin yaygın olduğunu, ürettikleri ilaçlarla Hristiyanları sağlık ve refahtan yoksun bıraktıklarını belirtir. Onların Hristiyanlara eziyet ettiklerini, sinsice insanları öldürdüklerini bunları yaparak da kendi Tanrılarının lütfuna mazhar olacaklarına inandıklarını ifade eder. Onların açıkça kana susamış düşmanlar olduklarını belirtir. Ayrıca eserinin sonlarına doğru aslında böyle bir satanik ırkla alay edemeyecek kadar zayıf olduğunu söyler ve onlarla alay etmeyi çok istediğini ancak alay etme konusunda onların daha usta olduğunu ve bu ustalıklarını da bu sanatta usta olan Tanrıya sahip olmakla elde ettiklerini ve bu tanrının da Şeytan'ın ta kendisi olduğunu ekler.⁹³ Bununla birlikte Yahudiler hakkındaki korku dolu söylemlerle onların Hristiyan ahlâkını ve sosyal yaşamını bozduğu anlatılmıştır. Bu korku dolu söylemlerin Hristiyan ve Yahudilerin arasında kine neden olduğu aşikârdır. Onlar hakkındaki suçlamalar halk arasında vaaz veren vaizlerin ve keşişlerin gündemine aldıkları konular olmuştur.⁹⁴

Luther'den önce Yahudilerin sürgün meseleleri de olmuştur. Ancak Yahudiler yaşadıkları yerlerden koşulları daha iyi olan Polonya, Litvanya ve Osmanlı İmparatorluğuna göç etmişlerdir. Aslında yargıçlar, piskoposlar, prensler, kontlar, uç beyleri ve imparatorlar kendi varlıklarının devam etmesi bakımından Yahudilerin vergilerinin kesintiye uğramasını istememişlerdir.⁹⁵ Çünkü Yahudiler bulundukları bölgelerde yüksek vergi ödemişler, ticareti canlandırmışlar ve finansal konularda yönetime tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bu sebeple Yahudilerin kovulmasının refahı sarsacak bir durum olduğunun farkında olmuşlardır. Yönetici seçkinler de onların en iyi olanlarını işe almışlardır. Bu sebeple hiçbir hükümetin Yahudileri barakalarda yaşamaya zorlamayacağını ve Yahudi gençlerinin de işçiliğe zorlanmayacaklarını belirtmişlerdir.

⁹³ Luther, *On The Jews and Their Lies*, 53, 62-63.

⁹⁴ Anderson, *Daily Life During The Reformation*, 11.

⁹⁵ Bodian "Jews in a Divided Christendom", 471-472.

Yahudi grupları, nüfus bakımından küçük olsa da işlevleri ve ekonomik nüfuzları etkili bir topluluk olmuştur.⁹⁶

Luther, İsa Mesih'e küfretmeleri, Meryem Ana'ya fahişe ve Kutsal Oğluna piç demeleri, Hristiyanların şekil değiştiren ve kürtaj yaptıran olduklarını iddia etmeleri, Hristiyanları cerrahlık ve doktorluk yaparak zehirlemeleri ve öldürmeleri (Borgialılar ve Mediciler, Yahudilerin yaptıkları ilaçlarla nasıl başa çıkacaklarını öğrenmişlerdir) nedeniyle Yahudilerin ülkeye çok fazla zarar verdiklerini ifade eder. Yani Hristiyanların inançlarına acımasızca küfretmenin yanı sıra onları mallarından, onurlarından, sağlıklarından ve hayatlarından mahrum etmeye çalıştıklarını belirtir. Buna göre Yahudiler ülkeden kovulmalıdır. Bu eserin sonunda Luther, iyi bir vatansever olarak bütün hükümdarları, lordları ve vatandaşları, düşmanları olduğunu belirttiği Yahudilere karşı uyarmak istediğini yazar.⁹⁷

Sonuç

Luther, aslında Yahudilere; karşı bir tavır sergileyen Katolik Hristiyanlarının içinde yetişmiş birisi olarak Yahudilerden hoşlanmamakta idi. Ancak Katolik dünyasını Hristiyanlık için daha tehlikeli görmesinden dolayı, Katolikliğe karşı başarı sağlamak ve reformunu istediği yöne götürebilmek maksadıyla Yahudileri kullanmak istemiştir. Bu isteğinde çok samimi olmadığını onlarla birebir iletişime geçmek için çaba sarf etmemesinden çok rahatlıkla anlayabiliriz. Luther'in temel amacı sadece Katolik Kilisesi'ne karşı idi ve bu konuda onların Yahudileri baskı altına almak için uyguladıkları davranışların yanlışlığını onlara karşı kullanmak istemişti. Eğer Luther gerçekten Yahudileri düşünen bir yapıda olsa idi Katolik Kilisesi'nin onlara karşı uyguladığı politikayı eleştirmez daha da verimli sonuç alabileceği birtakım eylemlere geçerdi. Sonuçta Luther, Katolik Kilisesi'ni zor duruma sokmak ve bu noktada Yahudilerin de desteğini almak istemiş gibi görünüyor. Bu amaçla onlara hoşgörülü bir tavır sergilenmesi gerektiğini, onların Hristiyan olmamasının nedenini de Katolik Kilisesinin olumsuz davranışlarına bağladığı ve özellikle İsa Mesih'in de bir Yahudi olduğunu vurguladığı 1523 yılında yazdığı eserle ifade etmişti. Ancak istediği bu

⁹⁶ Chadwick, *The Early Reformation on the Continent*, 398.

⁹⁷ Luther, *On The Jews and Their Lies*, 63-64.

desteği alamayınca gerçekte onlar hakkındaki nefretini ve bu nefretin aslında, onların Hristiyan düşmanı olmalarından kaynaklandığını kanıtlamaya çalıştığı 1543 yılında yazdığı eseriyle göstermiştir. Sonuçta suçlamalar, zorlamalar veya hoşgörü politikası gibi çabalar ne olursa olsun Yahudilerin Hristiyanlaştırılması başarılı olmadığı gibi Luther'in Katolik Kilisesi'ne karşı onları kullanma planı da işe yaramamıştır.

Kaynakça

- Bodian. Miriam. "Jews in a Divided Christendom". *A Companion to the Reformation World*. ed. R. Po-Hsia. 471-483. Malden: Blackwell Publishing, 2004.
- Chadwick. Owen. *The Early Reformation on the Continent*. New York: Clarendon Press, 2001.
- Deutsch. Yaacov. "Von Der Iuden Ceremonien: Representations of Jews in Sixteenth Century Germany". *Jews, Judaism, and the Reformation in Sixteenth Century*. ed. Dean Philip Bell. Eiden Boston: Brill Press, 2006.
- Durrant. Jonathan B. *Witchcraft, Gender and Society in Early Modern Germany*. Leiden, Boston: Brill Press, 2007.
- Durant. Will. *The Reformation. The Story of Civilization*. Chicago: World Library, 1994.
- Grell. Peter Ole. *Tolerance and Intolerance in the European Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Hamm. Berndt. *The Reformation of Faith in the Context of Late Medieval Theology and Piety*. Leiden, Boston: Brill Press, 2004.
- Hamm. Berndt. "Tolerance and Heresy: Martin Bucer's Radical New Definition of Christian Fellowship". *Politics and Reformations: Histories and Reformation*. ed. Christopher Ocker, Michael Printy, Peter Starenco, Peter Wallece. 269-291. Leiden, Boston: Brill Press, 2007.
- Hendrix. Scott H. "Luther". *The Cambridge Companion Reformation Theology*. ed. David Bagchi, David Steinmetz. 39-56. New York: Cambridge University Press, 2004.
- James Maxwell Anderson. *Daily Life During The Reformation*. Santa Barbara California: Greenwood Press, 2011.

- Johnson. Paul. *Yahudi Tarihi*. çev. Filiz Orman. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2008.
- Kaufmann. Thomas. *Luther's Jews*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Kaufmann. Thomas. "Luther and the Jews". *Jews, Judaism, and the Reformation in Sixteenth Century Germany*. ed. Dean Philip Bell, Stephen G. Burnett, 69-104. Leiden, Boston: Brill Press, 2006.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003.
- Luther. Martin. *On the Jews and Their Lies 1543, Medieval Sorcebook*. West Virginia: Liberty Bell Publication, 2004.
- Luther. Martin. "That Jesus Christ was Born a Jew 1523". *Luther's Work, 45 the Christian Society*. trans. Walther I. Brandt, ed. Walther I. Brandt. Philadelphia: Muhlenberg Press, 1962.
- McGrath. Alistair. *The Intellectual Origins of the European Reformation*. Malden: Blackwell Publishing, 2. Basım, 2004.
- Oberman. Heiko. "The Travail of Tolerance: Containing Chaos in Early Modern Europe". *Tolerance and Intolerance in the European Reformation*. ed. Ole Peter Grell, Bob Scribner. 13-31. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Raisanen. Heikki. "A Controversial Jew and His Conflicting Convictions". *Redefining First Century Jewish and Christian Identities*. ed. Fabian E. Udoh. 319-335. Notre Dame Indiana: University of Notre Dame Press, 2008.
- Reventlow. Henning Graf. *History of Biblical Interpretation, Renaissance, Reformation, Humanism*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2010.
- Saari-Aaron. Peggy- Saari. Maurice. *Renaissance and Reformation Primary Sources*. Michigan: Thomson Gale Press, 2002.
- Schöner. Petra. "Visual Representations of Jews and Judaism". *Jews, Judaism, and The Reformation in Sixteenth Century Germany*. 26. ed. Dean Philip Bell, Stephen G. Burnett. 357-391. Leiden, Boston: Brill Press, 2006.
- Temiztürk. Halil. "Osmanlı, İran ve Diyalog Perspektifinden Anabaptistler ve Hristiyan-Müslüman İlişkileri". *Eskiye* 40 (Mart 2020). <https://doi.org/10.37697/eskiye.667827>.
- Vandiver. Elizabeth vd. *Luther's Lives*. Manchester New York: Manchester University Press, 2002.

Witte. John. *Law and Protestantism, The Legal Teachings of the Lutheran Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.